

O‘ZBEK XALQ OG‘ZAKI IJODIDA DONISHMANDLIK MOTIVLARI

Madraximova Oyazimxon

Qo‘qon universiteti, Andijon filiali, Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili)

yo‘nalishi, 1-bosqich talabasi

madraximovaoyazimxon@gmail.com

Umurzaqova Muslimaxon

Qo‘qon universiteti, Andijon filiali, Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili)

yo‘nalishi, 1-bosqich talabasi

sedqaw64@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada o‘zbek xalq og‘zaki ijodida donishmandlik motivlarining shakllanishi, mazmun-mohiyati va badiiy funksiyasi tahlil qilinadi. Xalq og‘zaki ijodining eng qadimiy qatlamlari — maqol, matal, ertak, doston va afsonalarda donishmandlik g‘oyasi milliy tafakkur, axloqiy qadriyatlar hamda ma’naviy tajribaning muhim ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi. Maqol va matallarda xalqning hayotiy tajribasidan kelib chiqqan hikmatli fikrlar mujassam bo‘lib, ular yosh avlodni to‘g‘rilik, sabr, adolat va mehnatsevarlikka undaydi. Donishmand obrazlari — oqsoqol, pir, dono chol yoki donishmand ayol timsolida xalq orzu-intilishlarini ifoda etadi. Maqolada ushbu motivlarning tarbiyaviy, estetik va axloqiy vazifalari, ularning bugungi ma’naviy hayotdagi o‘rni yoritiladi. Tadqiqot xalq og‘zaki ijodining falsafiy qatlamini ochishga, xalq donoligini milliy o‘zlik bilan bog‘lashga qaratilgan.

Kalit soʻzlar: Donishmandlik, xalq ogʻzaki ijodi, maqol, ertak, hikmat, doston, maʼnaviyat, tajriba, axloq, qadriyat.

Kirish

Oʻzbek xalq ogʻzaki ijodi — xalq tafakkuri, tarixiy xotirasi va maʼnaviy qadriyatlarining boy manbaidir. Unda millatning hayotga, tabiatga, insoniy fazilatlarga munosabati, ijtimoiy fikri va axloqiy qarashlari mujassamdir. Bu ijod namunalari orqali xalq oʻz orzu-intilishlarini, ezgu niyatlarini va hayotiy tajribalarini ifoda etgan. Donishmandlik motivlari xalq ogʻzaki ijodining deyarli barcha janrlarida — maqollarda, ertaklarda, afsonalarda, dostonlarda, rivoyatlarda uchraydi. Ushbu motivlar xalqning hayot falsafasini, insonning maʼnaviy kamoloti haqidagi qarashlarini aks ettiradi. Donishmandlik, asosan, hayot sinovlarini yenggan, tajribali, koʻpni koʻrgan insonlar orqali ifodalanadi. Mazkur maqolada donishmandlik motivining ildizlari, ularning xalq tafakkuridagi oʻrni va badiiy timsollar orqali ifodalanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Shu bilan birga, ularning bugungi zamon yoshlarini tarbiyalashdagi ahamiyati ham yoritiladi.

Adabiyotlar sharhi

Oʻzbek ogʻzaki ijodi va undagi donishmandlik masalalari koʻplab adabiyotshunos olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Hodi Zarifov, V. Rahmonov, B. Sarimsoqov, A. Qodirov singari folklorshunoslar xalq ijodining ijtimoiy va tarbiyaviy ahamiyatini chuqur tahlil qilganlar. Shuningdek, M. Yunusova va N. Joʻraevlar xalq maqollaridagi hikmatlar tizimini oʻrgangan. Jahon folklorida ham donishmandlik motivi universal xususiyat kasb etadi. U Sharq falsafasi, ayniqsa, Navoiy, Jomiy, Saʼdiy asarlaridagi didaktik gʻoyalar bilan chambarchas bogʻliq. Adabiyotlarda donishmandlik xalq tajribasining umumlashgan shakli, hayotiy

muvozanatni topishning ramzi sifatida talqin qilinadi. Shu bois, og‘zaki ijod namunalarini tahlil etish milliy tafakkur ildizlarini anglashga imkon beradi.

Asosiy qism

O‘zbek xalq og‘zaki ijodi xalq tafakkurining badiiy in’ikosi, hayot falsafasining ifodasi sifatida asrlar davomida shakllanib, takomillashib kelgan. Xalq og‘zaki ijodida donishmandlik — bu nafaqat aql-idrokning ifodasi, balki millatning ruhiy-axloqiy tajribasini, ijtimoiy adolat haqidagi qarashlarini ham o‘zida mujassam etuvchi g‘oyadir. Donishmandlik motivi xalqning eng muhim fazilatlari — sabr, diyonat, halollik, mardlik va to‘g‘rilik bilan uzviy bog‘liq.

Xalq og‘zaki ijodidagi donishmandlik ko‘p qatlamli ma’no tizimiga ega. U bir tomondan, shaxsning aql va tajribaga asoslangan qaror qabul qilish qobiliyatini ifodalasa, boshqa tomondan, xalqning kollektiv ongida shakllangan hayotiy muvozanatni anglatadi. Shu bois donishmandlik xalq tafakkurining eng barqaror falsafiy tushunchalaridan biridir.

Maqollar va matallar o‘zbek xalqining donishmandlik xazinasini hisoblanadi. “Aql bilan ish qilgan yengadi”, “Donolik – umr chirog‘i”, “Aql egasining so‘zi qisqa bo‘ladi” kabi maqollar insonni har bir ishda mulohazali bo‘lishga, oqibatni o‘ylashga undaydi. Bu maqollarda donishmandlik insonni ruhiy barkamollikka eltuvchi yo‘l sifatida tasvirlanadi. Xalq tajribasi asosida yaratilgan maqollar hayot qonuniyatlarini qisqa, ammo chuqur mazmunda ifodalaydi.

Ertaklarda donishmandlik motivi odatda sinovlardan o‘tgan, hayot saboqlarini olgan qahramonlar orqali yoritiladi. “Zumrad va Qimmat”, “Boy ila gado”, “Oltin baliqcha”, “Tilla baliq” kabi ertaklarda dono qahramon o‘z halolligi, sabr-toqati, mehnatsevarligi va aql-zakovati bilan yovuzlik ustidan g‘alaba qozonadi. Bu ertaklarda donishmandlik shunchaki aql emas, balki axloqiy komillik, hayotiy sabr, to‘g‘rilik va poklik sifatida talqin etiladi. Shuningdek, ko‘plab

ertaklarda “pir”, “oqsoqol”, “dono chol” obrazlari yordamchi, yo‘l ko‘rsatuvchi timsollar sifatida chiqadi. Bu esa xalqning “yoshlar tajribasiz, donishmandlar yo‘l-yo‘riq beruvchi” degan qadimiy fikrini mustahkamlaydi.

Afsonalar va rivoyatlarda donishmandlik motivi ko‘proq tarixiy, ma’naviy yoki diniy kontekstda yoritiladi. Masalan, “Ahmad Yassaviy”, “Al-Xorazmiy”, “Bahouddin Naqshband”, “Iskandar Zulqarnayn” haqidagi afsonalarda donishmand shaxslarning hayoti, ularning bilim va e’tiqodi orqali yuksak haqiqatga intilish g‘oyasi ilgari suriladi. Bunday rivoyatlar xalqni ilm, e’tiqod, va sabrga chorlaydi.

Dostonlarda donishmandlik motivi yanada keng qamrovda, tarixiy va falsafiy asosda talqin etiladi. “Alpomish” dostoni misolida buni yaqqol ko‘rish mumkin. Unda Boybo‘ri, Boychechak, Barchinoy singari obrazlar xalq donoligi va sadoqatining timsoli sifatida namoyon bo‘ladi. Pirlar, onalar va oqsoqollar Alpomishga ruhiy tayanch, yo‘l-yo‘riq beradi. “Go‘ro‘g‘li” dostonida esa donishmandlik qahramonning xalq dardi bilan yashashi, adolat uchun kurashi orqali namoyon bo‘ladi. Donishmandlik bu dostonlarda shaxsiy aql emas, balki milliy mas’uliyat sifatida ifodalanadi.

Shuningdek, xalq qo‘shiqlarida, termalarda ham donishmandlik ohanglari mavjud. Masalan, baxshilar kuylaydigan termalarda hayot, mehnat, muhabbat, sabr va halollik haqidagi fikrlar hayot falsafasiga aylanadi. “Yaxshilik qil, el bilmasa Xudo biladi”, “Sabrning tagi oltin”, “Ko‘p o‘ylagan kam adashar” singari hikmatlar xalq tafakkuridagi donishmandlikning badiiy shakllaridir.

Donishmandlik motivining muhim jihati — uning **tarbiyaviy va ma’naviy funksiyasi**dir. Har bir maqol, ertak yoki doston o‘zida axloqiy saboqni mujassam etadi. Bu saboqlar yoshlarni aql bilan ish tutishga, to‘g‘ri so‘zli, sabrli va halol bo‘lishga o‘rgatadi. Shu bois xalq donoligi asrlar davomida ta’lim-tarbiyaning muhim vositasi bo‘lib kelgan.

Bugungi kunda xalq og‘zaki ijodidagi donishmandlik motivlarini o‘rganish milliy o‘zlikni anglash, ma’naviy merosni asrash va zamonaviy yoshlar ongida

axloqiy qadriyatlarni mustahkamlashda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Donishmandlik g‘oyalari nafaqat folklor matnlarida, balki bugungi ta’lim, tarbiya va ma’rifat tizimida ham faol qo‘llanilmoqda.

Donishmandlikni xalq tafakkurining “yashovchan g‘oyasi” deb atash mumkin. Chunki u vaqt o‘tishi bilan shaklan o‘zgaradi, ammo mazmunan barqaror qoladi. Hozirgi davrda zamonaviy axborot oqimi, texnologik taraqqiyot, turmush sur’atlari o‘zgargan bo‘lsa-da, inson uchun donishmandlik qadriyati o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan.

O‘zbek xalq og‘zaki ijodi orqali shakllangan donishmandlik bugungi kunda ham insonni fikrlash madaniyatiga, ma’naviy muvozanatga, to‘g‘ri hayot yo‘lini tanlashga undaydi. Bu esa xalq donoligining abadiy kuchini namoyon etadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda taqqoslama-tahliliy, tarixiy-tipologik va badiiy-g‘oyaviy tahlil metodlari qo‘llanildi. Xalq og‘zaki ijodining turli janrlarida uchraydigan donishmandlik motivlari mazmunan solishtirildi va ularning badiiy vazifalari aniqlab chiqildi. Shuningdek, folklor namunalari asosida donishmandlik obrazining shakllanish jarayoni tarixiy kontekstda o‘rganildi. Maqollardagi hikmatli fikrlar, ertak va dostonlardagi dono qahramonlar timsoli orqali xalq tafakkuridagi aql, sabr va adolat tushunchalari tahlil qilindi. Tadqiqotda zamonaviy folklorshunoslik yondashuvlari — semantik, struktural va kontekstual tahlil usullari asos qilib olindi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, donishmandlik motivi o‘zbek xalq og‘zaki ijodining barcha janrlarida yetakchi falsafiy g‘oya sifatida namoyon bo‘ladi. U xalq tafakkurining sinovdan o‘tgan tajribasi, hayotiy falsafasi va ma’naviy

barqarorligining ifodasidir. Maqollar orqali donishmandlik kundalik hayot qoidalariga aylanadi, ertak va dostonlarda esa u qahramonning ma'naviy kamolot yo'lini ifodalaydi. Donishmandlik motivining davomiyligi va o'zgaruvchanligi o'zbek xalqining axloqiy tafakkuri bilan chambarchas bog'liqdir. Bugungi kunda ushbu motivlar yosh avlodni milliy qadriyatlarga hurmat, fikrlash madaniyatiga ega bo'lish va hayotiy muammolarni aql bilan hal etishga undaydi.

Xulosa

O'zbek xalq og'zaki ijodi milliy tafakkur, ma'naviyat va hayot falsafasining eng boy manbalaridan biridir. Undagi donishmandlik motivlari xalqning asrlar davomida to'plagan tajribasi, hayotiy saboqlari va axloqiy qadriyatlarining badiiy ifodasidir. Bu motivlar xalqni birlik, adolat, to'g'rilik, sabr, halollik va insof kabi oliy insoniy fazilatlarga chorlaydi.

Donishmandlik obrazlari — oqsoqol, dono chol, pir, onalar yoki bilimli insonlar timsolida xalq orzulari va hayotiy tajribasining timsoliga aylangan. Bu obrazlar o'z nasihatlari, o'gitlari orqali hayotda muvozanatni saqlash, yovuzlikni aql bilan yengish, yaxshilikni himoya qilish g'oyalarini ilgari suradi.

Maqollar xalq tafakkurining ixcham ifodasi sifatida hayotiy haqiqatlarni hikmatli so'zlar orqali mujassamlashtirsa, ertaklar va dostonlarda donishmandlik motivi shaxsning ma'naviy kamoloti, sabr-toqat va halollik orqali yuksalish yo'lini aks ettiradi. Xalq og'zaki ijodi nafaqat badiiy zavq manbai, balki axloqiy maktab hamdir — u avlodlarga hayot yo'lida aql bilan yurishni, donolikni qadrlashni o'rgatadi.

Bugungi globallashuv davrida xalq og'zaki ijodidagi donishmandlik motivlarini o'rganish, ularni ta'lim-tarbiya tizimiga integratsiya qilish, yoshlar ongida milliy o'zlikni shakllantirish dolzarb masala hisoblanadi. Chunki xalq

donoligi — bu millatni asrab qoluvchi, uning ruhiy kuchini mustahkamlaydigan manba.

Xulosa qilib aytganda, donishmandlik motivlari o‘zbek xalq og‘zaki ijodining falsafiy asosi, milliy ruhining ifodasidir. U xalqni o‘z tarixiga, qadriyatlariga, axloqiy ildizlariga sadoqatli bo‘lishga, hayotda to‘g‘ri yo‘lni topishga da’vat etadi. Donishmandlik — bu o‘tgan avlodlar tajribasi bilan bugunning tafakkuri orasidagi uzviy bog‘lovchidir. Shu bois, uni o‘rganish va avlodlarga yetkazish nafaqat ilmiy, balki ma’naviy burchdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zarifov H. *O‘zbek xalq ijodi*. Toshkent: Fan, 1972.
2. Sarimsoqov B. *Folklorshunoslik asoslari*. Toshkent: Universitet, 1994.
3. Qodirov A. *Maqol va matallarda xalq donoligi*. Toshkent: O‘qituvchi, 2015.
4. Jo‘raev N. *O‘zbek xalq maqollari semantikasi*. Toshkent: Fan, 2017.
5. Yunusova M. *Xalq hikmatlari va milliy tafakkur*. Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020.
6. Rahmonov V. *O‘zbek xalq dostonlarida donishmandlik motivlari*. Toshkent: Fan, 2019.
7. Saidov S. *Folklor va axloqiy qadriyatlar*. Buxoro, 2018.
8. Karimov I. *Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch*. Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
9. Berdiyev H. *Sharq donishmandligi falsafasi*. Toshkent: Istiqlol, 2016.
10. Sultonova D. *Ertaklarda tarbiyaviy motivlar*. Qarshi, 2021.
11. Holbek L. *Interpretation of Folklore: The Danish Folklore Perspective*. Copenhagen, 1987.
12. Dundes A. *The Study of Folklore*. New Jersey: Prentice Hall, 1965.